

Els dialectes dels Pirineus centrals i la qüestió de les relacions interlingüístiques

JORDI SUÏLS

Universitat de Lleida

0. Introducció

La lingüística diacrònica en els estudis romànics s'ha ocupat preferentment dels trets definidors de les varietats com a entitats separades, que els ha conferit caràcter diferenciat, en quin moment podem situar-ne el “naixement”, de quan daten els primers documents escrits que els podem atribuir, etc. La facilitació que suposa el coneixement que tenim del llatí ha marcat un camí clar en el sentit que hi havia un punt d'origen i múltiples vies de diferenciació, i secundàriament s'ha fet atenció a les subagrupacions, en una discussió que, en deixar l'àmbit de les varietats individuals, prenía un enfocament “macro” no exempt de factors aliens a la disciplina i que ha pogut dur a afirmacions que entraven en controvèrsia amb el nivell anterior. Per exemple, hom ha pogut defensar l'existència d'una certa frontera entre Romània oriental i occidental (el conegut feix d'isoglosses entre La Spezia i Rimini) sense contradicció aparent amb el fet que en una i altra banda d'aquella línia s'hi parlés una mateixa llengua; sembla, doncs, que la dialectologia és la font que aporta dades per a un cert nivell d'anàlisi, però amb aquest nivell no sempre s'hi acorda la visió filològica, que a vegades parteix d'una concepció ben diferent del que és la llengua. Semblantment, hom s'ha ocupat de comparar llengües diferents per tal de constatar-ne el grau de semblança o de divergència, però l'operació s'ha fet sovint sobre les respectives varietats literàries, la qual cosa resulta en una certa parcialitat. Això es fa sentir especialment en les varietats minoritzades, com ara les que són encara vives en l'àmbit pirinenc, i ho podem constatar en el cas de l'occità i del català. No cal ací recordar el debat sobre la filiació del català, bé amb un cert grup iberoromànic, bé amb un altre de gal·loromànic, o com a pont o “embrancament” entre tots dos àmbits. Aquest debat ha fet la seua aportació, però ara per ara es pot considerar esgotat (algunes referències es poden trobar a Sanchis Guarner 1980: 18 i seg.).

Hom havia sostingut, en altres moments, les remarcables semblances entre català i occità, i doncs havia estat suggerida una hipòtesi en el sentit que serien quasi dominis dialectals d'una sola llengua. Aquesta idea no va tindre veritable ressò més enllà del debat que apuntàvem més amunt, entre uns filòlegs més ocupats a aprofitar les pobres possibilitats reals de dignificació de la llengua, possibilitats que passaven per veure'n reconegut el caràcter autònom.

Tanmateix, en un sentit sincrònic no ha deixat de despertar interès la recerca de coincidències entre català i occità, i de fet no queda ben resolta encara la qüestió de la gènesi, més o menys compartida, d'una i altra llengua. Les connexions entre ambdós dominis no deixen de ser defensables en un hipotètic període constitutiu, on l'àmbit territorial de formació del català s'havia de situar en l'àrea septentrional de l'actual domini. Hom para esment a les remarcables semblances que avui trobem entre el català septentrional i les varietats occitanes veïnes, tal com exposa sumàriament Sanchis Guarner (1980: 2 i seg.) a partir de les evidències que assenyanla Guiter (1966). En essència, la frontera més clara entre un i altre domini ve assenyalada per l'extensió de /y/ (corresponent a Ū llatina) per a l'occità, absent en català, i per l'extensió de /λ/ corresponent a L llatina inicial per al català, absent en occità. Altres trets són menys determinants, i ho vull indicar a partir del llistat que Sanchis Guarner mateix n'aporta, on s'esmenten fenòmens de fonètica històrica que caracteritzarien l'occità i que serien absents en català:

1. No reducció de AI i AU llatins (occità *mais, fait, lait, aur, gaug, pauc*; català *més, fet, llet, or, goig, poc*) i manteniment del diftong -ièr provinent de -ARIU (occità *prunièr, febrièr, figuèra*, català *pruner, febrer, figuera*);
2. Estadi diferent en la diftongació condicionada de Ě i Ŏ llatines (occità *liech, mieg, sièis, uelh, luenh, puèg*, català *llit, mig, sis, ull, lluny, puig*);
3. Conservació de sibilant sonora resultat de -C(+E, I)- i -TĪ- llatins intervocàlics (occità *vesin, cosina, rason, tison*, català *vei, cuina, raó, tió*);
4. Caiguda de -D (occità *pè, véser, ríser*, català *peu, veure, riure*);
5. Resultat -tz (amb realitzacions fricatives o africades) de les finals -C(+E, I), -TĪ i la desinència verbal -TIS (occità *patz, dètz, crotz, prètz, disetz, avetz*, català *pau, deu, creu, preu, dieu, haveu*);
6. Conservació de -n (occità *cançon, vin, camin*, català *cançó, vi, camí*);
7. Desgeminació de LL i NN sense palatalització (occità *bela, caval, castel, cana, cabana, an*, català *bella, cavall, castell, canya, cabanya, any*);

8. Conservació de -MB- i -ND- (occità *comba, colomba, lomb, benda, mandar, onda*, català *coma, coloma, llom, bena, manar, ona*);
9. Resultat regular -ir- de -TR- intervocàlic (occità *pèira, laire, veire, paire, Peire*, català *pedra, lladre, vidre, pare, Pere*);
10. *Pèrduda* de -/w/ darrere velar (*quatre, gardar*, pronunciats [ˈkatre] i [garˈda] en occità, [ˈkwatre] i [gwarˈda] en català).

D'entrada, notem que el procediment tradicional ha estat el contrast en base a trets fonètics, més fàcilment tractables en una projecció diacrònica, mentre que morfologia i sintaxi han estat menys observades i el lèxic és de més mal sistematitzar i més donat al préstec interlingüístic (tot i això, cal tindre ben presents aportacions diverses: la part dedicada a lèxic de Rohlfs 1977; Schmitt 1934; Winkelmann & Egert 1986; o altres de més puntuals com Gargallo 1989). Aquest punt també té les seues excepcions: Allières (1989) fa una comparació entre les morfologies verbals catalana i occitana, però tanmateix no deixa de ser un exemple de com el fet de partir de varietats literàries (diguem-ho així) du a una conclusió excessivament simple; Colon (1978) i Veny (1980) mostren la necessitat de tindre en compte l'occità en observar el català, tant pel que fa a gramàtica històrica com a geolingüística; Martínez Arrieta & Sumien (2006) apunten més explícitament que la consideració del contrast entre àrees innovadores centrals i àrees conservadores perifèriques adquireix una significació nova si es prenen occità i català conjuntament.

Dels deu trets, només alguns es poden atribuir a tot el domini, occità o català, és a dir que, en àrees importants d'aquells dominis, el contrast es donaria només per a una part del llistat. Si, a més a més, per a l'occità diferenciem entre llenguadocià i gascó, el contrast és encara menys generalitzable:

	Occità llenguadocià	Occità gascó	Català
1a	FAIT	HÈT	FET
1b	PAUC	PAUC	POC
1c	FEBRIÈR	HEURÈR	FEBRER
2a	VIÈLH	VIÈLH	VELL
2b	UÈLH	UÈLH	ULL
3	VESIN	VESIN	VEÍ
4	PÈ	PÈ	PEU
5	PATZ	PATZ	PAU

	Occità llenguadocià	Occità gascó	Català
6	CAMI(N)	CAMI(N)	CAMÍ
7a	BÈLA	BÈRA	BELLA
7b	BÈL	BÈTH	BELL
7c	CABANA	CABANA	CABANA/CABANYA
8a	CAMBA	CAMA	CAMA
8b	DEMANDAR	DEMANAR	DEMANAR
9	PÈIRA	PÈIRA	PEDRA
10	GARDAR	GUARDAR	GUARDAR

5, 8 i 10, tal com són descrits per Sanchis Guarner, no són atribuïbles a tot l'occità, i en grans àrees presenten el mateix tractament que en català. Si anem encara al detall, per a 1 hauríem de considerar separatament el cas de AI i el de AU: per al primer cas, el comú en gascó és el resultat [ɛ] (*mès, hèt, lèit*, i també *prunèr, heurèr, higuèra*), la qual cosa ja s'acosta més al català, tal com exposarem més avall. En el cas de 7 també trobem que el gascó contrasta clarament amb la resta de l'occità pel que fa a LL, on solucions intervocàliques com *bèra* (7a) o finals com *castèth* (7b) remetrien a antigues realitzacions palatals o retroflexes. Això, a més, també sembla haver tingut incidència en alguns punts de l'aragonès (remeto a Rohlfs 1977: 153 per a una breu descripció, i referències addicionals sobre els casos *betiecho, castiecho* i semblants en aragonès), i d'altra banda en l'àrea més nord-occidental del domini català trobem topònims com *Betesa* que s'ha fet remetre a BELLASIA (Terrado 1992) o *Visalibons* que remuntaria a VILLA LUPONIS, o encara podríem ampliar-ho a *Estaso*, topònim freqüent en l'extrem nord-occidental del català al costat d'*Estall* o *Estallos*, de manera que bé es podria imaginar un estadi previ a /ɲ/ amb realització retroflexa de LL etimològic, com en gascó, que hauria quedat esborrat per l'extensió de les formes palatals avui generals en català (Coromines 1989-97); i encara, per a 7c, en aquella àrea del català trobem solucions vives com *cana, cabana* o *an*, també a l'extrem nord-occidental, coincidents amb les occitanes. És a dir que el grau de convergència sincrònica constatable entre llengües pot ser ben diferent en funció del nivell geogràfic en què les contrastem. D'altra banda, quan hi apliquem una dimensió diacrònica, aquesta variabilitat no deixa de tindre importància si prenem per bo el contrast entre unes àrees o varietats suposadament constitutives i unes altres de consecutives.

En podem extraure dos conclusions que al mateix temps es poden formular com a hipòtesis: (1) que el contrast entre totes dos llengües demana una consideració per separat de diverses àrees de veïnatge, i encara l'observació al nivell de les dinàmiques locals; (2) que s'escau prendre en consideració fenòmens no només foneticofonològics o lèxics, sinó també morfosintàctics. Per a la primera dimensió, la geogràfica, la raó és que els processos observats a l'extrem oriental de la frontera entre llengües no han de ser necessàriament del mateix estil que els que trobem més a l'oest; no cal insistir ací en el fet que el Pirineu oriental es troba enmig d'un veritable corredor que ressegueix la costa mediterrània entre la conca del Roina i el món del llevant ibèric, mentre que el Pirineu central i occidental resten una mica al marge, en una i altra vessant, d'aquell àmbit. Per a la segona dimensió, cal tindre present que diferents nivells de l'estructura lingüística remetent a diferents ritmes i graus de permeabilitat al canvi, i singularment la sintaxi pot donar idea de vinculacions entre llengües que restarien menys evidents en base a la sola consideració dels fets foneticofonològics.

L'àrea de què m'ocuparé té el seu centre a la Vall d'Aran, i comprendrà, pel nord, la zona on confinen el gascó i el llenguadocià, a l'oest de Foix (occità *Fois*), i pel sud les varietats més septentrionals del català nord-occidental (pallarès i ribagorçà) i el benasquès. Es trobaria al centre del mapa 1:

Mapa 1. L'àrea a considerar es troba al centre

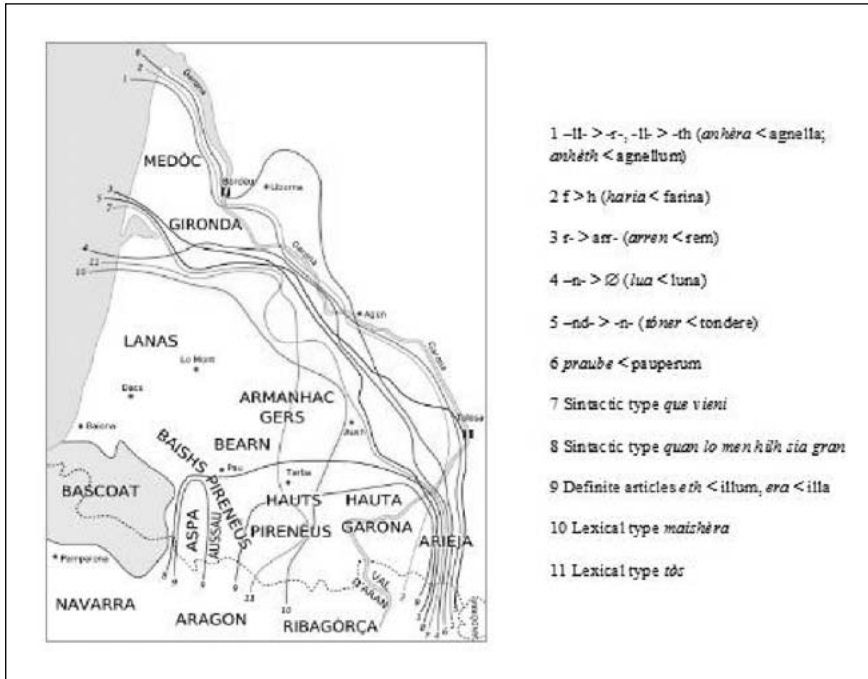

Font: Harris & Vincent (1988)

Tal com pot donar a entendre la reproducció que es mostra al mapa 2, del traçat d'isoglosses que delimiten el gascó (Rohlf 1977), l'aranès se situa dins d'aquest dialecte a tocar de l'àrea de transició amb el veí llenguadocià i, tot i que manifesta trets de transició entre un i altre, igual que les varietats contigües coseraneses, mostra totes les característiques que s'especifiquen en el llistat d'isoglosses 1 a 9 (10 i 11, com es veu, caracteritzen varietats més occidentals i fan referència a la conservació de lèxic prellatí i a un cert caràcter arcaic en el lèxic romànic patrimonial). L'aranès, com en general el gascó (isoglossa 1 en el mapa), fa un tractament diferenciat de LL llatí (amb resultat [t] o [tʃ], representat -th en ortografia, en posició final, i [r] en posició intervocàlica, representat -r- en ortografia); aquest tret de fonètica evolutiva dóna també lloc al sistema d'articles anomenats pirinencs (sg. *eth-eral*/pl. *eths-eras*, i les seues variants), que cal pensar que són les formes antigues generals en gascó, que haurien reculat davant de les llenguadocianes (sg. *lo-la*/pl. *los-las*) i haurien quedat reduïdes a l'àrea pirinenca (isoglossa 9); d'altra banda, F llatí en posició inicial va ser adaptat com a [h], la qual cosa inclou també l'aranès (isoglossa 2), on de fet l'aspiració ha desaparegut per a pràcticament tot el territori ([a'ria] en lloc de [ha'ria]); la inserció de a-pentètic en paraules etimològicament iniciades en R- és també prou estesa, tot i que amb més o menys freqüència segons les zones (no sempre és present en neologismes com *radar*, vs. *arradar*, i geogràficament és poc present, per exemple, en aranès; cal fer notar que la voluntat que mostren alguns autors de generalitzar-hi aquest tret d'acord amb un criteri prescriptiu regular, per exemple inserint *a-* sempre davant del prefix *re-*, dóna formes clarament forçades, com *arreïntegrar* o *arreaparicion*, en obres amb pretensions normativistes); també la caiguda de -N- intervocàlic (isoglossa 4) és general al gascó incloent l'aranès, igual que la simplificació del grup consonàntic -ND- en -n- (isoglossa 5: *tóner*, *demanar*, etc) o la freqüent presència de metàtesi de -r- (isoglossa 6: *praube*, *craba*, *crompar*, etc); menys extensa (isoglossa 7) és la presència del *que* com a marca de modalitat enunciativa (*QUE ditz que QUE vierà*, *QUE parli*, etc), infreqüent en aranès malgrat que algun autor mostra tendència a reintroduir-lo en la forma escrita, amb efectes certament artificiosos (la poca freqüència de l'enunciatiu *que* en aranès no és recent, atès que el sistema de pronoms de complement ha tendit a mantindre-hi les formes plenes com ara *mos* en *mos ac a dit*; l'ús sistemàtic de l'enunciatiu, allà on es dóna, ha fet que els pronoms de complement tendissin a prendre formes reforçades o elidides com *ens/ns: que'ns ac a dit*); finalment, un altre dels trets sintàctics que caracteritzen el gascó és l'ús del subjuntiu en l'expressió del futur hipotètic en una oració subordinada

(isoglossa 8: *quan lo mèn hilh sia gran* enfront de llenguadocià *quan mon filh serà gran*):¹

Mapa 2. Les grans isoglosses que defineixen el gascó

Font: adaptació a partir de Rohlfs 1977, i de <http://ca.wikipedia.org/wiki/Gascó> el 8/04/2009.

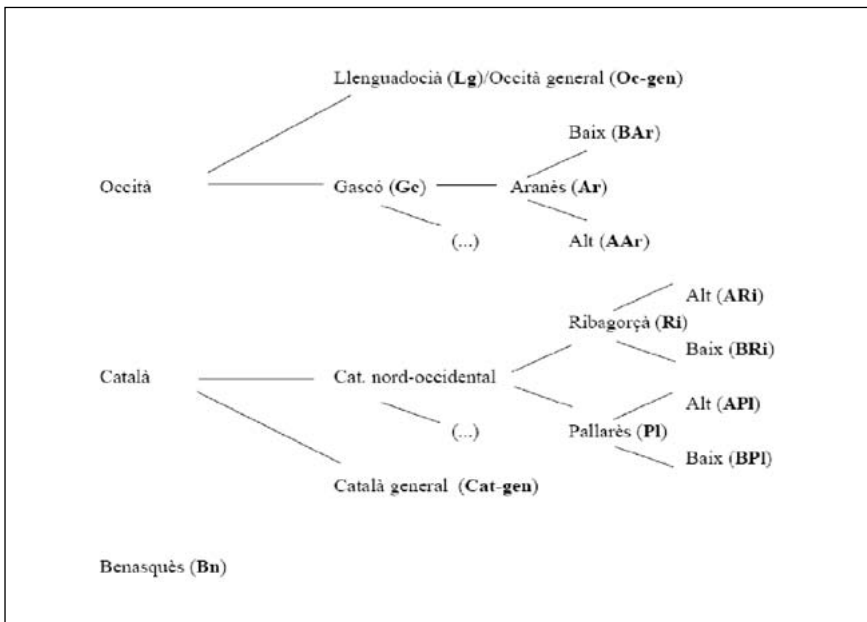
Tanmateix, val a dir que una observació en detall de l'àrea coseranesa i ariegesa, en la transició entre gascó i llenguadocià, va ser duta a terme i cartografiada per Bec (1968), en una obra tan valuosa com poc (re)coneguda. Hi remeto, doncs, per a precisions sobre aquesta àrea.

En el que segueix em limitaré a parlar de diverses varietats que se situen en l'espai que podem anomenar del Pirineu central i que indico als extrems de les branques que corresponen a tres dominis lingüístics, sobre l'esquema 1: occi-

¹ Sobre la diacronia relativa dels trets que caracteritzen el gascó, es pot consultar Chambon & Greub (2002).

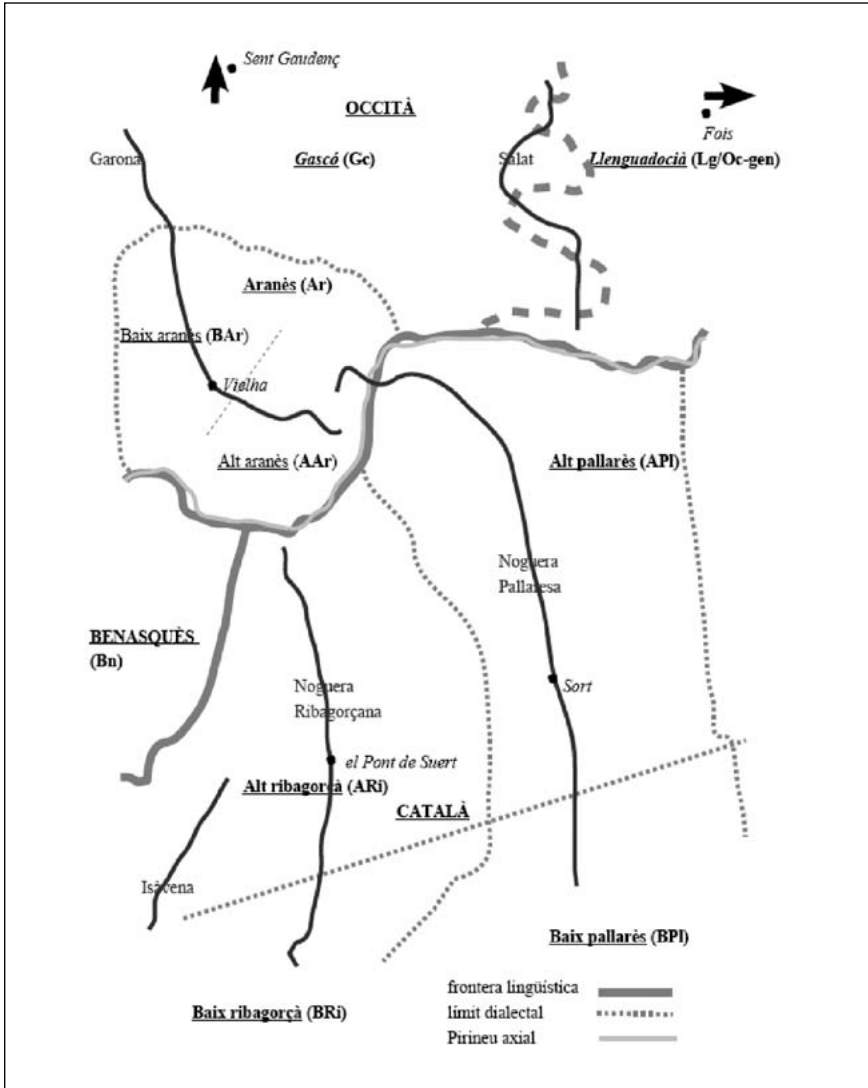
tà, català, benasquès. Per a l'occità, prenc en consideració especialment la variant aranesa del gascó, en les formes locals de l'alt i del baix aranès. Per al català, dos varietats del nord-occidental, pallarès i ribagorçà, amb les variants meridional i septentrional en cada cas; finalment, faré també referència al benasquès, en aquest cas sense gaires precisions quant a varietats internes. En l'esquema mostro també les abreviatures que serviran per a fer referència a cadascuna de les varietats que esmento:

Esquema 1. Les varietats considerades en el seu embrancament dialectal.

Finalment, sobre el mapa 3 n'indico la distribució. La sinuositat i el gruix de la línia que indica el límit entre gascó i llenguadocià vol donar a entendre que es tracta de dialectes majors de la llengua (a un nivell similar al que separa català occidental i oriental) i que hi ha clarament una àrea d'encreuament d'isoglosses entre el curs del Garona i el de l'Arièja, on alguns trets gascons han reculat enfront de les formes llenguadocianes mentre que altres s'han mantingut:

Mapa 3. L'àrea presa en consideració

1. Consideracions sobre la fonètica

He iniciat la meua exposició mostrant que no sempre els trets fonètics, encara que més fàcilment tractables, es poden prendre com a criteri definitiu en el contrast interlingüístic. Això és cert com a mínim per al cas que ens

ocupa, on ja hem vist que alguns dels trets que Sanchis Guarner prenia com a referents no sempre eren generalitzables.

Un primer cas que vull exposar, observant-lo des del punt de vista del domini català, exemplificaria possiblement el caràcter conservador del dialecte nord-occidental (ribagorçà i pallarès). Aquest fa referència al vocalisme tònic, concretament els resultats del so [ɛ] i del diftong [aj] protoromànics, que han donat [ɛ] en l'àrea occitana que prenc en consideració. És un tret típicament occità pel que fa als resultats de [ɛ], i propi del gascó (amb extensió dins del triangle de transició Garona-Arièja) pel que fa als resultats de l'antic diftong [aj]. Ho exemplifico amb els resultats d'aquests quatre ètims sobre l'esquema de més avall:

PETRA
 PRIMARIU
 LACTE
 MARTELLU

A la vista de la taula 1 es fa clar que hi ha una certa continuïtat, amb un resultat [ɛ] diferent del català general en aquest tipus de contextos. La diftongació [je] que mostra el benasquès en context palatal és igualment atribuïble a un antic [ɛ]; el baix ribagorçà manifesta també clarament la mateixa distribució que l'occità. L'alt ribagorçà, però, redueix a [e] l'antic [aj] tot i que conserva [ɛ] etimològic en bon nombre de casos, i tant l'alt ribagorçà com l'alt pallarès no mantenen [ɛ] en contacte amb palatal (*martell*).

Taula 1. La distribució de [ɛ]

Gc p[ɛ]ira prum[ɛ]r l[ɛ]it mart[ɛ]th		Lg p[ɛ]ira primi[ɛ]r lait mart[ɛ]l	
Bn p[ɛ]dra prim[ɛ]ro ll[ɛ]t martiello	ARi p[ɛ]dra primer llet martell		API p[ɛ]dra prim[ɛ]r ll[ɛ]t martell
BRi p[ɛ]dra prim[ɛ]r ll[ɛ]it mart[ɛ]ll		BPI i Cat-gen pedra primer llet martell	

La continuïtat, cap al vessant sud, de les solucions de tipus occità no deixa de ser evident, a l'ensem que algunes discontinuïtats en favor de resultats que segueixen el model català general.

La distribució de [ɛ] en català ha estat comunament explicada en base a factors fonètics del context consonàntic adjacent, que hauria tingut efectes similars, per exemple, per a Ě ([ɛ]) (seguida de -l: mèle > *mɛl*; seguida de [w] derivada de [δ]: pɛde > *pɛu*; seguida de [ndr] o [nr]: die vɛneres > *divɛnres/divɛndres*) i per a Ě ([e]) (respectivament: stella > *estɛl*, vedere > *vɛure*, cenere > *cɛnra/cɛndra*). Aquest és el punt de partida que Coromines (1976) assumeix per al pallarès oriental, on el nombre de contextos consonàntics que ha de descriure, per al manteniment de [ɛ] etimològic, és tan gran que hom es pregunta si no seria més econòmic descriure els contextos on aquell manteniment no es dóna². Per contra, en el cas del baix ribagorçà Sistac (1993) assumeix que el resultat [ɛ] a partir de [ɛ] etimològic és el cas normal, i el mateix per al benasquès tenint en compte que [ɛ] diftonga en alguns contextos, tal com descriu Saura (2003). No cal dir que la distribució etimològica de [ɛ], [aj] i [e] ha estat el punt de partida per a explicar la distribució de [ɛ], [je], [aj] i [e] en occità³, i cal pensar que Coromines

² Coromines (1976: 36 i seg.): “Si bé fóra inexacte de creure que el català occidental coincideix totalment en aquest punt amb l'oriental, encara ho és menys de dir (...) que aquell dialecte, llevat d'algunes excepcions, conserva en general el timbre llatí (...). Occidental i oriental quasi coincideixen”, no obstant, el parlar de la vall de Cardós i la Vall Ferrera “presenta un estat de coses que pot resumir-se així: hi ha [e] davant oclusiva labial, davant LL llatina, davant nasal, davant *rm* i davant *w* < V o B; hi ha [ɛ] davant el grup llatí CL i davant *r* seguida de vocal o de *b* o *p*; davant *d*, davant *s*; i davant oclusiva velar apareix adés [ɛ] adés [e] sense norma clara”. Cal tindre present que aquesta descripció de Coromines s'ocupa de l'alt pallarès més oriental, que mostra trets de transició cap a les varietats centrals del català, especialment quant a vocalisme (i especialmet quant a la distribució de [ɛ]), i a més hom pot constatar que els contextos d'aparició de [e], és a dir allà on s'hauria tancat la vocal, responen a factors “lògics” com ara la nasalitat o la palatalitat; en qual-sevol cas, remetre a factors estrictes de context consonàntic no explica com *pedra* mostra [e] a Tavascan i [ɛ] a Àreu i Ferrera (la vall immediatament oriental), o *serp* mostra [e] a Àreu i [ɛ] a Ferrera i Tavascan, o per què un bon nombre de casos que presenten [e] a Cardós i Vall Ferrera, com ara *terme*, *dent*, *sega*, *dimecres*..., mostren [ɛ] en parlars més occidentals.

³ Rohlf's (1977: 117): quant a “*e* ouvert”, diu, “cette voyelle subsiste normalement”, i dóna nombrosos exemples com *pè* (< PĚDEM), *lèbe* (< LĚPOREM), *sèga* (< SĚCAM), *sède* (< SĚDERE), *hèsta* (< FĚSTAM), *frèbe* (< FĚBREM), amb contextos on aquest “*e* ouvert” s'ha tancat, bàsicament de nasalitat (*gendre*, *gent*, *prèner*, *vrente*, *temps*). En altres casos es dóna diftongació, especialment davant de palatal o velar (*miei*, *vielh*, *pienti* - < PĚCTINE-, *mieu*, *nheu* - < nièu < nèu < *NĚVEM-). La mateixa distribució, sense els casos de diftongació, la trobem en ribagorçà i bona part de l'alt pallarès: *pɛu*, *llɛbre*, *sɛga*, *sɛure*, *fɛsta*, *fɛbre*; *gɛnt*, *prɛndre*, *vɛntre*, però encara *gɛndre* i *tɛmps*; i *vɛll*, *mɛu*, *nɛu*, però tancament en *i* a *mig*, *pinte*).

(1990) ho assumeix implícitament per a l'aranès; tanmateix, que no ho faci explícit deixa inexplicada la continuïtat entre les formes araneses (i occitanes per extensió) i les alt-pallareses. Amb això vull dir que hi ha una diferència de model entre uns i altres casos, és a dir entre la distribució del català general i la de l'extrem nord-occidental. En concret, en alguna àrea entre el Pallars i l'Alt Urgell hi ha un canvi d'un criteri etimològic cap a un criteri basat en el context consonàntic, i aqueixa àrea sembla trobar-se allà on Coromines (1976), en el seu estudi sobre Cardós i Vall Ferrera, detecta nombroses vacil·lacions entre un timbre [ɛ] i un timbre [e] per a casos que no responen als contextos de [ɛ] identificats comunament en els estudis diacrònics generals del català. Si a grans trets, per al vocalisme tònic, [ɛ] (Ē) va resultar en [e] (PĒTRA ([ˈpɛtra]) > [ˈpeðra]) i [e] en [ɛ] (via [ə]: CATĒNA > [kəˈðənə] > [kəˈðenə]) en català central, i simplement [ɛ] i [e] van confluir en [e] en català occidental ([ˈpeðra], [kaˈðena]), i si en ambdós dialectes la distribució de [ɛ] s'explica en base als contextos consonàntics (com en els exemples anteriors: *mɛl*, *pɛu*, *divɛndres*; *estɛl*, *vɛure*, *cɛndra*), llavors els casos on el català nord-occidental mostra una distribució similar a l'occitana, que parteix d'una ordenació essencialment etimològica de [ɛ] a partir de [ɛ] i de [aj] (com en els exemples del baix ribagorçà: *pɛdra*, *primer*, *llɛit*, *martɛll*), plantegen la possibilitat de dinàmiques diferenciades per a la història lingüística del que tenim avui en català: una àrea afí amb l'occità enfront d'una altra que se'n separa més clarament.

2. Sobre la morfosintaxi

2.1. La no concordança d'alguns verbs intransitius i la particularitat del verb *caldre*

Un tret de caràcter sintàctic que vull recordar fa referència a la manca de concordança de determinats verbs amb l'element que seria el seu subjecte. Aquesta manca de concordança ha estat estudiada especialment en català occidental (Solà 1987) i es dóna sobretot en les oracions amb verb inacusatiu (1a) o ergatiu (1b, entenent, doncs, que no hi ha agentivitat en el verb, interpretat ací com a intransitiu) i en les passives pronominals (1c, amb agentivitat en aquest cas, és a dir interpretant que el verb és transitiu impersonal) quan el subjecte és un sintagma nominal indeterminat en posició postverbal, però s'ha fet extensiu als inergatius (intransitius purs) en determinats contextos, com ara en presència d'un locatiu (1d) :

- (1) a. Hi passa turistes cada dia / Hi ha passat turistes
 b. Se n'esborra algunes, de lletres / S'ha esborrat algunes lletres
 c. Ja no s'hi cria tants vedells / S'hi cria molts vedells
 d. A l'empresa hi treballa deu dones

En occità, per exemple en gascó, la no concordança és possible preferentment en el cas dels *inacusatius* (2a):

- (2) a. Qu'i passa tostemp toristas / Qu'i son passats toristas
 b. Que se n'esfaça quauqu'uas, de letras / Quauquas letras que's son esfaçadas
 c. Ne s'i neurís pas tanti vedèths / Quauqui vedèths qu'i son neurits
 d. Ena usina qu'i trabalhan dètz hemnas

Observem, però, que un cert nombre de contextos exigeixen concordança subjecte-verb: a (2a) i (2b) es pot apreciar que la presència d'un auxiliar fa que tinguem concordança amb *inacusatiu* i *ergatiu* encara que el sintagma nominal subjecte siga indeterminat, atès que aquests verbs prenen auxiliar *èster*, que necessàriament estableix concordança; a (2c) es veu també que la no concordança tan sols es donaria quan el Sintagma Nominal subjecte, indeterminat, ocupa una posició postverbal (aquí propiciada per la negació) i, a diferència del català, l'occità fa molt més ús de la passiva perifràstica (exemple de la dreta).

En contrast dins del gascó, l'aranès sol manifestar el mateix funcionament que veiem per al català nord-occidental:

- (3) a. I passe tostemp toristes / I a passat toristes
 b. Se n'esface bères ues, de letras / Bères letras s'an esfaçat
 c. Non s'i crie cap tanti vedèths / S'i crie molti vedèths
 d. Ena usina i trabalhe dètz hemnes

La coincidència entre l'aranès i el català nord-occidental, molt possiblement, ve propiciada per la pèrdua de distinció d'auxiliars (me n'ocuparé en el proper apartat) i per la preferència per la passiva pronominal enfront de la passiva perifràstica, característiques totes dos del català enfornt de l'occità.

En síntesi, aquest tret de la manca de concordança, que té continuïtat en aragonès (passant pel benasquès), és un cas rellevant de coincidència amb l'occità general, tot i que en aquest darrer cal assenyalar que es limita als verbs *inacusatius*, *ergatius* i *transitius* en passiva pronominal, i no es dona per a aquests verbs en temps compostos o en passiva perifràstica, és a

dir en presència d'auxiliar, ni es dona en cap cas en verbs inergatius (vid. Alonso & Suïls 1998, sobre l'extensió geogràfica en català i per a altres detalls addicionals sobre la descripció sintàctica; Suïls 2008, per a detalls sobre l'auxiliaritat i la comparació amb l'occità). Ens permet de constatar que hi ha un tractament específic català a partir d'un punt comú amb l'occità, i al mateix temps una dinàmica evolutiva on l'aranès ha seguit el català. Aquesta dinàmica, ben segur, té relació amb l'alteració del sistema d'auxiliars, que en català nord-occidental hauria propiciat l'extensió del fenomen als verb inergatius.

Similarment el que podem observar quant al verb *caldre*, que en ribagorçà és un verb transitiu, com mostra el fet que aparegui davant d'un sintagma nominal humà la preposició acusativa:

(4) Mi cal a ta germana

Tant en l'alt ribagorçà (en contrast amb el català general) com en benasquès no es dona mai concordança amb el sintagma nominal, ja que el verb és obligatòriament impersonal, però, lluny de ser un tret particular (una percepció que podríem tindre en comptar només l'àmbit català), aquest és un tret que es dona en àmbit occità general:

- (5) a. Mos cau aguestas cagiras / Òc que mo'las cau, aguestas cagiras
(occità)
b. Mos cal istes silles / Sí que mo les cal, istes silles (benasquès)
c. Mos cal aguestas cadires / Sí que mo'les cal, aguestas cadires (cat. ribagorçà)

Una descripció d'aquest tipus de construccions en occità, en ribagorçà i en benasquès, integrada en una anàlisi àmplia dels predicats impersonals en el primer cas, i de les construccions deòntiques en particular en el segon, es pot obtindre a Rigau (1999a i b).

2.2. La distribució dels auxiliars haver i ser

2.2.1. La reinterpretació ribagorçana.

L'ús dels auxiliars en alt ribagorçà, tal com mostren els exemples, pren el verb *ser* per a les formes de plusquamperfet i el verb *haver* per a la resta de temps perfectius:

- (6) a. Ho era dut (degut) de sentir / ho ha dut de sentir
 b. Era arribat a tinre hasta vint obrers / haig arribat a tinre hasta vint obrers
 c. Aleshores, jo que telefono al qui els hi era venut / al qui els hi haig venut
 d. Ja eren fet lo servei / ja han fet lo servei

En aquest apartat mostraré que, de fet, en alt ribagorçà l'imperfet del verb *haver* conflueix amb el del verb *ser*, la qual cosa es fa notar en construccions que no són de plusquamperfet, com ara, tal com ja s'apunta a Rigau (1998), perífrasis existencials i perífrasis d'obligació amb verb en imperfet, com en (7a) i (7b) respectivament:

- (7) a. Hi era molts cotxes
 b. Era de parlar molta estona

La distribució geogràfica que mostra la taula 2 pot ajudar a explicar aquestes formes en el que a primera vista hauria estat un procés de substitució, en alt ribagorçà, d'un criteri sintàctic per un altre de morfològic en l'alternança d'auxiliars.

Taula 2. Les formes d'imperfet per a les tres conjugacions i per als auxiliars

Àrea d'imperfet tipus <i>avèva</i>		Àrea d'imperfet tipus <i>aviá</i>
Gc <i>èra</i> arribada <i>avèva</i> parlat <i>èra</i> eth prumèr cantava/sabèva/dormiva		Lg <i>èra</i> arribada <i>aviá</i> parlat <i>èra</i> lo primièr cantava/sabiá/dormiá
Bn (occidental/oriental) <i>eba</i> arribau <i>eba</i> parlau <i>yera / yeba</i> el primero cantaba/sabeba/dormiva	ARi <i>era</i> arribat <i>era</i> parlat <i>era</i> el primer cantava/sabeva/dormiva	Pl <i>havia</i> arribat <i>havia</i> parlat <i>era</i> el primer cantava/sabeva-sabiva/dormiva
BRi		
Occidental <i>haveva</i> arribat <i>haveva</i> parlat <i>eva</i> el primer cantava/sabeva/dormiva	Oriental <i>eva</i> arribat <i>eva</i> parlat <i>eva</i> el primer ⁴ cantava/sabeva/dormiva	Ct-gen <i>havia</i> arribat <i>havia</i> parlat <i>era</i> el primer cantava/sabia/dormia

A propòsit de les formes que apareixen a la taula es podria fer algunes remarques prèvies: d'entrada, el contrast entre formes gascones i formes llenguadocianes de l'imperfet, que són amb distinció *-aval-aval-iva* en el primer (incloent la forma *avèva* per al verb *aver*) i amb *-aval-ia* (on el verb *aver* presentaria *aviá*) en el segon, bàsicament com en el model català general; en segon lloc, el contrast que es dona en l'imperfet del verb *ser* benasquès (forma *yera* en gran part del benasquès i forma *yeba* en les poblacions més orientals d'acord amb el que indica Saura 2003) i el contrast en les formes d'imperfet en baix ribagorçà, on la forma *haveva*, tal com s'indica a Sistac (1993) correspon a la zona més occidental i el verb *ser* presenta la forma comuna *eva* en imperfet.

Més enllà del punt de partida comú que constitueix el model medieval de distribució d'auxiliars i que apuntaré tot seguit, el quadre sembla mostrar una correspondència entre la distinció occidental-oriental (esquerra-dreta) occitana i un esquema similar, tot i que evidentment més complex, en les formes catalanes i benasqueses.

En el català medieval (hi tornaré més endavant) hi havia una distribució d'auxiliars similar a la de l'occità, i la trobem encara en el català septentrional, amb alguna extensió a verbs transitius, si més no en primera persona, si hem de jutjar pels exemples aportats per Veny (1982: 51): *som vingut, s'és tallat un dit, sum vist el peirer*. El mateix Veny (1982: 94) apunta que la conservació d'aquest tret en mallorquí i menorquí (*som anat, ets vengut*) és considerat "rústic" per gran part dels parlants. Bàsicament, el model català medieval segueix la distribució que trobem avui en llengües com ara l'occità o l'italià, en el sentit que els verbs inacusatius i ergatius (en termes semàntics, els verbs de canvi d'estat o moviment) prenen auxiliar *ser* (*son arribats; s'és perdut*) i els transitius i inergatius prenen *haver* (*han fet cases; han treballat*). Deixem de banda ací el cas dels verbs transitius en forma pronominal.

En aparença, els exemples alt-ribagorçans de (6) serien resultat d'una extensió de l'auxiliar *ser*, a partir de l'alteració de la distribució medieval. Si fins

⁴ Noto ací [ɛ], que tant pot remetre a una analogia en relació amb *fer* (*fèva-eva*) com a la continuïtat en relació amb un anterior *era* coherent amb la història fonològica de les varietats del baix ribagorçà. En favor de la segona possibilitat tenim la coexistència d'*haveva* (= 'havia') amb *eva* (= 'era') en algunes zones. Òbviament, les possibilitats no es redueixen a allò que apareix al quadre; una aproximació detallada es pot trobar a Sistac (1993) sobre l'alta Llitera i a Giralt (1999) sobre el conjunt d'aquella comarca. D'altra banda, aplico la notació fonètica a efectes de simplificació. Altrament, i seguint el criteri implícit a Giralt (1999), entenc que possiblement caldria notar *heva* per a l'auxiliar i *eva* per al copulatiu, ambdós realitzats [ɛβa].

i tot en català septentrional hi ha indicis d'extensió de l'auxiliar *ser* fora dels contextos medievals, no es podria pensar en aquesta possibilitat per a l'alt ribagorçà? Remeto ací, per a una explicació en termes lexicosemàntics d'aquesta possible extensió, a Alturo (1995) i a Suïls (2008).

Però, més enllà del cas dels auxiliars, el que és propi de l'alt ribagorçà és la presència d'una sola forma, *ser*, per a l'imperfet d'indicatiu corresponent a *haver*, forma que es donaria, per tant, igualment en el cas de l'auxiliar i en la resta d'usos possibles d'*haver* sempre que es trobi en imperfet d'indicatiu (exemples de (7)). És possible explicar-ho comptant amb un altre dialecte proper, el benasquès, i les varietats del baix ribagorçà. En aquella varietat molt propera al ribagorçà (de fet, tècnicament, la podem considerar un ribagorçà de transició cap a l'aragonès), l'esborrament de la distinció d'auxiliars també s'ha produït a favor del verb *haver*. El resultat és aquest pel que fa al plusquamperfet:

(8) Ell eba arribau de maitino

Ací el verb *haver* (*abé* en els exemples, d'acord amb l'ortografia que hi aplica Saura, 2003) té una forma que cal explicar històricament per un escurçament *habeba* > *eba*.⁵ Aquesta forma *eba* correspon al manteniment de la distinció en les terminacions d'imperfet *-abal-ebal-iba*, que ha afectat també l'imperfet del verb *ser* en la part oriental del territori benasquès; d'ací el contrast entre el centre de la vall i la part oriental, respectivament:

(9) a. Yera el primèro d'arribà
b. Yeba el primèro d'arribà

Les formes originàries serien en *-r-* com *yera*, però en la zona oriental apareix la forma en *-b-* que Saura (2003) explica com un cas d'analogia amb les terminacions pròpies de l'imperfet (*sabeba*, *voleba*, etc) que es donen també en imperfet d'indicatiu del verb *habé*, en la forma *eba*:

(10) Ell *yeba* el primèro que *eba* arribau

És imaginable una analogia en sentit invers, que hauria donat una frase (fictícia) com aquesta:

⁵ S'escau assenyalar que aquest escurçament s'ha donat també en l'imperfet de subjuntiu, que en benasquès, en alt ribagorçà i en baix ribagorçà presenta, respectivament: *esalese eses ese esan/esam/esen esets esen* (a partir de Saura, 2003: 239), *hes/hessa hesses hes hëssom hëssou hessen*, [*ese 'eses 'es(e) 'esem 'eseθ 'esen*] (a partir de Sistac 1993: 205). Per al ribagorçà, probablement hauríem de grafiar amb *h-* les formes d'imperfet del verb *haver*, com ara seria *hera vingut*.

(11) Ell *yera* el primèro que *era* arribau

És clar que un resultat com aquest no és dels més probables atès que trenca la coherència de les terminacions pròpies d'imperfet, que demanen un acabament regular en [-β-]. Volem remarcar ací, com a circumstància rellevant, que les formes del verb *ser* presenten diftongació en benasquès: ERAT > *yera*. En canvi, allà on les formes d'imperfet de *ser* no han diftongat, s'arriba a una identitat completa entre els verbs *ser* i *haver* en imperfet a través de l'analogia del segon sobre el primer. És el que trobem en baix ribagorçà:

(12) Ell era el primer que eva arribat > ell eva el primer que eva arribat

És probablement aquesta identitat de formes en el resultat final el que hauria propiciat una analogia a la inversa, del verb *ser* sobre el verb *haver*, que explicaria els exemples alt-ribagorçans de (6) i (7):⁶

(13) Ell era el primer que eva arribat > ell era el primer que era arribat

2.2.2. Els auxiliars en aranès en relació amb les varietats veïnes

Considerem ara l'àera aranesa i les seues veïnes: el gascó més enllà de la frontera política (que és una continuació de l'aranès mateix), el llenguadocià de l'Arieja, el benasquès al sudoest, i les dos variants del català, ribagorçà i, especialment, pallarès. Ho esquematitzo en el quadre que segueix, on tradueixo novament la distribució de varietats dialectals presentades al mapa 3 i a la taula 2 corresponent: he situat novament aquelles varietats, ampliant ara el detall pel que fa a les formes occitanes (faig distinció entre varietats internes araneses) i, de manera general, integrant-hi la informació que he exposat fins ara. El que hi vull reflectir són novament les terminacions d'imperfet d'indicatiu dels tres grups verbals principals (exemplificats en *cantar*, *saber* i *dormir*) per a cada varietat, la forma d'imperfet d'indicatiu del verb *aver/haver* en cada cas, la indicació sobre si cada varietat presenta doble auxiliarietat (*aver/èster*) o un sol auxiliar (*aver* o *haver*) i la indicació sobre quin verb expressa comunament la possessió (*aver*, a l'estil occità, o *tindre*, a l'estil català):

⁶ Hom no pot deixar d'entreveure ací una relació entre els fets exposats, que semblen respondre a una analogia purament morfològica, i l'existència de construccions de tipus *ser-hi* en lloc d'*haver-hi* en alt ribagorçà:

(1) Hi va ser molta gent, a la festa

(2) N'hi ha d'estar molts més que no els veus

Una anàlisi més acurada d'aquesta derivada sintàctica, que no forma part de l'objecte ací descrit, es pot trobar a Suïls (2008).

Taula 3. Els auxiliars i altres verbs en els dialectes del Pirineu central

Gc cantava sabeva dormiva aveva aux. aver/èster pos. aver		Lg cantava sabíá dormiá aviá aux. aver/èster pos. aver	
BAr cantava sabia dormia avia aux. aver pos. aver		AAr cantava sabeva dormiva avia aux. aver pos. aver	
Bn cantava sabeva dormiva eba aux. abé pos. tinre	era haveva heva	ARi/BRi cantava sabeva dormiva * aux. haver pos. tindre	API/BPI cantava sabiva (sabeva) dormiva havia aux. haver pos. tindre
		Ct- gen cantava sabia dormia havia aux. haver pos. tindre	

Ja he apuntat que la distribució d'auxiliars en català medieval, com en occità, presentava alternança *ser/haver*, com als exemples⁷:

Oc.
Son arribats / se son trobats
An parlat / an vist l'audèth
 Cat.
Són arribats / se són trobats

⁷ Es pot consultar Batlle (2002) sobre la diacronia de l'alteració dels auxiliars en català.

Han parlat / han vist l'ocell

I que sabem que en gran part del domini català es va produir, a partir del període tardomedieval, la pèrdua de la distinció entre auxiliars, tot donant lloc a les formes d'avui:

Han arribat / s'han trobat / han parlat / han vist l'ocell

En aranès, la pèrdua de la distinció va seguir el model català:

An arribat / s'an trobat

An parlat / an vist er audèth

Per una altra part, a l'esquema de la taula 3 observem el contrast gascó-llenguadocià en la morfologia d'imperfet (*ava/eval/iva* vs. *avaliâ*):

<u>Gascó</u>	<u>Llenguadocià</u>
cantava	cantava
voleva	voliá
sentiva	sentíá
avèva	aviá

Per a l'occità, sabem també que en algun moment es va donar un fenomen d'expansió territorial del model llenguadocià enfront del model predominant en gascó, al llarg del curs alt del Garona, penetrant, pel que sembla, en territori aranès, que segueix parcialment aquest model expansiu, tot donant lloc a una distinció entre dos àrees araneses, baix aranès i alt aranès (BAR i AAR, respectivament, a la taula i en els mapes):

<u>Baix aranès</u>	<u>Alt aranès</u>
cantava	cantava
volia	voleva
sentia	sentiva
avia	avia

Noteu, però, el contrast intern a l'alt aranès, que coincideix amb el que trobem en el català contigu. Mentre que és congruent la forma *avia* amb *volia* i *sentia* en BAR, no ho és amb *voleva* i *sentiva* en AAR: hauríem de trobar *aveva* en aquest darrer cas. La mateixa incongruència es dona en alt parlarès (APL a la taula i als mapes):

Occità. Alt aranès Català. Alt pallarès

cantava	cantava
voleva	voliva (/ voleva)
dormiva	dormiva

avia **havia**

El que proposo per a explicar els fets és que la coincidència entre l'alt aranès i el català contigu, pel que toca a la discontinuïtat morfològica, en imperfet d'indicatiu, entre el verb *aver/haver* i la resta de verbs, respon a una dinàmica compartida, que va alterar la forma d'aquest verb al mateix temps que el va implantar com a auxiliar únic.

La rapidesa del fenomen explicaria dos circumstàncies que en són característiques:

- en aranès, el verb *aver* continua sent predicatiu com a la resta de l'occità, al mateix temps que és auxiliar únic, la qual cosa contrasta amb el que ha passat a la Romània circumdant (castellà, català, aragonès), on la implantació d'HABEO com a auxiliar únic va en paral·lel amb la seua pèrdua com a predicatiu, que va dur a l'adopció de TENERE (aragonès actual: *e veniule traiu un cocho/ tengo un cocho*; català actual: *he arribat/ he portat un gos/ tinc un gos*; occità actual: *soi arribat/ ai portat un can/ ai un can*);
- el verb *aver* alt-aranès, tant predicatiu com auxiliar, va quedar fora del paradigma morfològic (-ava -eva -iva) de les terminacions d'imperfet, la mateixa cosa que trobem en *haver* auxiliar en pallarès. Adonem-nos, a partir del que he anat exposant, que en varietats més occidentals (ribagorçà, benasquès, com també trobaríem en aragonès) l'anivellament d'auxiliars en favor d'HABEO ha seguit la forma pròpia per a l'imperfet d'indicatiu, amb derivacions prou particulars: *haveva, heva, eba, era*.

El que proposo, doncs, és que hi ha prou evidències d'un considerable influx sobre l'aranès per part del català circumdant, la qual cosa es fa notar en l'alteració del sistema d'auxiliars aranesos; però aquest influx no seria recent sinó que remuntaria com a mínim, per al fenomen que descriu, al moment de l'esborrament del sistema medieval català d'auxiliaritat: així com les formes baix-araneses es deixarien explicar en gran part dins d'una progressiva expansió de les llenguadocianes, que ocupen una extensa àrea corresponent al gascó al llarg de la Garona i mostren resultat morfològic igual per a tots els verbs en

imperfet d'indicatiu, incloent el predicatiu-auxiliar *aver*, les formes alt-araneses s'expliquen millor com a resultat de l'expansió de les que trobem en català, per això la discontinuïtat paradigmàtica és la mateixa en alt aranès i en alt pallarès. Però no podem oblidar que l'esborrament de la distinció d'auxiliars es dona en tot l'aranès i s'atura a la frontera interestatal. Es pot dir que en aquest punt, i en determinat moment, hi ha una interferència intensa per part del català sobre el conjunt de l'aranès, més enllà de l'influx progressiu que el llenguadocià hauria tingut sobre el baix aranès i sobre el gascò de l'altra banda de la frontera política.

2.3. *El se expletiu amb interrogatives indirectes al Pirineu central*

El que exposaré en aquest apartat forma part d'un text en curs de redacció, Rigau & Suïls (2010), que n'ha de detallar el funcionament sintàctic. Ací donaré algunes notes que permetran de constatar l'especificitat sintàctica del fenomen i en mostraré l'extensió geogràfica en la mesura que la coneixem.

La forma interrogativa *se* ha estat considerada amb freqüència dins del grup dels enunciatius gascons, atès que, a més del seu ús típic com a conjunció, serveix com a introductor d'interrogatives totals, tal com es pot veure en aquest parell d'exemples, el primer dels quals prové de Rohlfs (1977: 203):

(14) *Se gessirés, se non ploioissa?* ['sortiries, si no plogués?']

(15) *Se voloris aquerò?* ['voldries això?']

A (14) s'aprecia que ens trobem davant de dos *se*'s diferents, el primer com a marcador d'interrogativa, amb el mateix valor que a (15), el segon com a conjunció condicional. Aquest valor com a marcador de modalitat oracional li ha valgut la consideració d'enunciatiu, atès que equival, en aquests casos, a la forma *e* (l'exemple de (16) és igualment de Rohlfs 1977: 210; (14) i (16) són equivalents, però, mentre que el primer *se* situa a Arrens, al límit occidental de la Bigorra, el segon correspon a Sta. Maria de Campan, al centre de la muntanya bigordana, amb la qual cosa es posa de manifest que hi ha una certa variabilitat geogràfica quant al valor d'alguns dels anomenats enunciatius):

(16) E sortirés, se non ploièva?

Aquest *e*, de fet, se sol explicar com a oposat a *que*, l'enunciatiu de les oracions declaratives, tal com mostro a (17), on l'exemple de l'esquerra té valor declaratiu i el de la dreta interrogatiu, i de fet hi ha un *e* que clarament concorre amb *que* en casos de possible redundància o ambigüitat, com en (18):

(17) Que minjas / E minjas?

(18) Lo ser, quan lo pair Trebuc e tocava de mans aus convidats
[‘al vespre, quan el pare Trebuc tocava les mans als convidats’]

Remeto, per a detalls, a Rohlfs (1977: 210 i seg.), a Bouzet (1928: 66 i seg.), a Hourcade (1986: 38 i seg.) i a Romieu & Bianchi (2005: 131 i seg.). En tot cas, el que es deriva dels casos exposats és que efectivament hi ha evidències que justifiquen incloure *se* en l'inventari dels enunciatius, en la mesura que entra en un sistema d'oposicions i concurrències amb *e* i *que*.

No obstant, els exemples de (14)-(15) són casos que es poden explicar a partir d'una extensió dels usos típics com a interrogatiu indirecte, tal com dóna a entendre l'explicació de Rohlfs (1977: 203) en parlar del *se* condicional (obvio les referències bibliogràfiques o geogràfiques associades als exemples, que adapto a la grafia actual):

La même conjonction sert à introduire une interrogation indirecte: *no sèi se pòden venir*. Ailleurs (Lavedan, Pays de Barèges, vallée du Salat) la conjonction *se* est employée pour introduire une phrase interrogative directe: *se te'n vas? 't'en vas-tu?'*, *se l'as entenu?*, *se cres que tórnia vias?*, *se gessigoris, se non plogiva?* ‘sortirais-tu, s'il ne pleuvait pas?’. De même dans les patois ariégeois: *se vòs que t'ajuda?* ‘veux-tu que je t'aide?’, *se tornatz a Paris?*

I si el comparem amb la resta dels enunciatius típics (representats singularment per l'enunciatiu *que*), veiem que la posició de *se* en una oració no interrogativa (en una interrogativa indirecta) precedeix el subjecte de l'oració, enfront de la posició inserida entre subjecte (*eths*) i sintagma verbal que és típica d'aquells:

que: eths **que** vòlen parlar [‘ells volen parlar’]

se: non sai s'eths pòden vier [‘no sé si ells poden vindre’]

En aquest apartat considero el cas particular del *se* expletiu que introdueix interrogatives indirectes: *se+qu-* [tònic] (*se quélquil/comlquan...*). Correspon al que Rohlfs (1977: 203) anomena ús pleonàstic:

En quelques parlars elle peut être employée même pléonastiquement en tête d'une interrogation introduite par un pronom ou un adverbe: *ja non sè se qué dider-li* 'je ne sais que lui dire', *non se sap se on se meten es causes* 'on ne sait jamais où metre les choses'; cf. en catalan de Pallars *no record [sic] se quin nom té*, en Val d'Aran *non sabi se qui ei* 'je ne sais pas qui est'.

Aquest *se* expletiu el trobem en les varietats gascones de Coserans-Arièja, incloent l'aranès, però també en varietats contigües del català (ribagorçà i pallarès). Mostro exemples en occità a (19a, c, e) i els corresponents en català (19b, d, f):

- (19) a. Non sabem *se* quan vierà
 b. No sabem *se* quan vindrà
 c. Demana-les *se* qué vòlen
 d. Demana'ls *se* què volen
 e. Demanan *se* com ac hès
 f. Pregunten *se* com ho fas

Loís Alibèrt, al seu diccionari (Alibèrt 1966) hi dedica una entrada específica:

se, adv. Dans le pays de Foix, *se* est employé devant les phrases interrogatives surtout indirectes. *Compren se perqué?* Comprend-il pourquoi? *Veirem se quin es*, nous verrons qui il est. Étym. L. **si** conjonction.

Coromines (1976: 66-67) també ho descriu per a l'aranès i per al pallarès, i considera equivalents les frases introduïdes per *se qu-* a les introduïdes per *el qu-*:

Molt característic de tot l'alt Pallars és l'ús d'una partícula *se* que precedeix els pronoms, adjectius i adverbis interrogatius, en les interrogatives indirectes. Substitueix també la combinació de relatiu i antecedent, *el que*, i expressions anàlogues.

Seguint Coromines, els exemples catalans de (20a, c, e, g) es corresponen amb les oracions occitanes de (20b, d, f, h):

- (20) a. Ja sé **se què** vol dir = ja sé **el que** vol dir
 b. Ja sabi **se qué** vò díder = Ja sabi **çò que** vò díder

- c. **Se que** més han de menester [sic] = **el que** han de menester
encara
- d. **Se qué** més an de besonh = **çò qu'**an de besonh encara
- e. Vet aquí **se com** ho fan
- f. Guarda **se com** ac hèn
- g. No recordo **se quin nom** té...
- h. Non me brembi **se quin nom** a

Notem que a (20a-d) la forma *se què* catalana es fa equivalent a *el que*, i la forma occitana *se qué* es fa equivalent a *çò que*. Aquest criteri ha estat seguit per autors posteriors fins avui mateix. Tanmateix, en la mesura que té un valor adverbial i no pronominal, o simplement en la mesura que el valor pronominal no és indeterminat quant a gènere, com veiem a (20e-f) i (20g-h) respectivament, *se qu-* no pot ser pres com a equivalent a *el que* o a *çò que*. Que la forma *se qu-* no és reductible als contextos de *el que* o *çò que* es pot constatar en els casos de (21) oposats a (22), on els exemples amb *se qu-* en (21) són gramaticals i paral·lels a *çò que/el que*, mentre que a (22) no són gramaticals:

- (21) Occità a. Vò saber çò que m'an dit
b. Vò saber se qué m'an dit
- Català c. Vol saber el que m'han dit
d. Vol saber se què m'han dit
- (22) Occità a. Hè çò que volgues
b. *Hè se qué volgues
- Català c. Fes el que volgues
d. *Fes se què volgues

Hom podria objectar que els casos de (22) no són interrogatius, mentre que a (21) tenim un valor implícitament interrogatiu conferit per *vol saber*, però tampoc en exemples com els de (23), que impliquen una pregunta, es dona l'equivalència:

- (23) a. Me demani s'ei aquerò çò que diden
b. *Me demani s'ei aquerò se qué diden

El fet és que l'alternança *çò qu-/se qu-* implica, a més, un contrast semàntic rellevant; a (24a), exemple aranès, qui formula la frase manifesta una clara connotació de dubte, cosa que resulta poc compatible amb *çò que*, mentre que

el mateix context és del tot adequat amb *se qué* a (24b), i el mateix per a (24c-d), en alt ribagorçà:

- (24) a. ??Me demani çò que li deuen auer dit
 b. Me demani se qué li deuen auer dit
 c. ??Mi pregunto el que li deuen haver dit
 d. Mi pregunto se què li deuen haver dit

És a dir que, fins i tot en el cas que l'alternança *çò/se* donés lloc a resultats acceptables, no podem dir que es tracta de valors equivalents, ni per a (24) ni, de fet, per a (20) o (21).

S'escau de remarcar la posició d'aquest *se* a l'estructura oracional, molt possiblement a la perifèria esquerra, on actua com a marcador de modalitat amb independència de la presència o no de formes *qu-* a la dreta. El cas típic dels enunciatius seria el de (25), inserits a l'inici del Sintagma Verbal, mentre que a (26) i (27) hi hauria dos casos de *se*, interrogatiu el primer, expletiu el segon, que s'emplaçarien a la mateixa posició. Finalment, el tipus *çò que* de (28) respondria a un esquema d'oració subordinada amb valor adjectiu dins d'un sintagma nominal on *çò* és el nucli:

(25)	SN	Enunc	SV	
	<i>tu</i>	<i>que</i>	<i>vòs parlar</i> (occità)	
	<i>tu</i>		<i>vos parlar</i> (català ARi)	
(26)	Mod	SN	SV	
	<i>se</i>	<i>tu</i>	<i>vòs parlar</i> (occità)	
	<i>se</i>	<i>tu</i>	<i>vos parlar</i> (català ARi)	
(27)	Mod	(qu- interrog.)	SV	SN
	<i>se</i>	<i>quan</i>	<i>vòs parlar</i>	<i>tu</i> (occità)
	<i>se</i>	<i>quan</i>	<i>vos parlar</i>	<i>tu</i> (català ARi)
(28)	SN	O [Conj. sub.]	SN	SV]
	<i>çò</i>	<i>que</i>	<i>nosati</i>	<i>volem</i> (occità)
	<i>el</i>	<i>que</i>	<i>naltres</i>	<i>volem</i> (català ARi)

L'àrea geogràfica del fenomen es pot representar a grans trets com segueix, a tots dos vessants del Pirineu, en domini occità i català en extensions semblants:

Mapa 4. Extensió aproximada de *se* expletiu

4. Conclusions

Hem pogut veure diversos trets en què hi ha una remarcable coincidència entre el benasquès i els dialectes catalans del Pirineu central, per una banda, i les varietats occitanes immediatament veïnes, al vessant septentrional, per una altra. Ho he mostrat en primer lloc sobre un tret fonètic, i a continuació sobre diversos trets morfosintàctics: la no concordança de determinats verbs amb el seu subjecte; l'estructura argumental específica projectada pel verb caldre; la forma dels auxiliars en imperfet en benasquès i ribagorçà, en relació amb la morfologia d'imperfet d'indicatiu i en contrast amb les formes que presenten en català general, i tot això en relació amb les formes gascones i llenguadocianes d'imperfet; la distribució dels auxiliars en aranès en connexió amb el que trobem en català i, singularment, el que trobem en alt parlarès; i finalment la forma i la distribució geogràfica de l'expletiu *se* com a introductor d'interrogatives indirectes.

Amb els exemples aportats he volgut il·lustrar l'interès de la sintaxi per a la dialectologia en base a tres característiques:

- el fet que permet confirmar o contradir, o en tot cas redefinir els vincles entre llengües tal com havien estat presentats a partir de la consideració de fets foneticofonològics, i revisar per tant el que més o menys havia quedat establert fins ara;
- el seu caràcter contigu en termes geogràfics, que permet obtenir una imatge de les vinculacions interlingüístiques i les diferenciacions intralingüístiques alhora;
- el seu caràcter transversal en termes estructurals, pel fet que es vincula a altres components com ara la morfologia.

A més permet establir un contrast entre fenòmens:

- per una part, dinàmiques lingüístiques relativament recents on es fa notar el factor polític, que es poden exemplificar amb el cas de les alteracions en l'auxiliaritat en aranès, amb la distribució de les diverses formes d'auxiliars en benasquès i en català ribagorçà i pallarès, o amb l'extensió de la no concordança a verbs intransitius;
- per una altra part, dinàmiques amb distribució no condicionada per l'existència de fronteres administratives recents, és a dir de datació possiblement més antiga, relacionables per exemple amb la distribució geogràfica de la no concordança dels verbs inacusatius i ergatius, amb l'estructura argumental del verb *caldre*, o amb l'adscripció de les formes d'imperfet d'indicatiu a un model occidental o oriental amb continuïtat transpirinenca del contrast: respectivament, gascó vs. llengüadocià / cat. ribagorçà i pallarès vs. cat. general.

Les continuïtats fonètiques entre occità i català que hem observat a l'apartat 1 s'adeqüen a aquest segon tipus en gran mesura, però mostren també les discontinuïtats pròpies del primer: de la mateixa manera que les formes d'auxiliars mostren evidències de continuïtat occità-català però particularitats en el vessant meridional, pel que fa a la morfologia (penetració de formes no autòctones en pallarès) i sobretot al funcionament sintàctic (esborrament de la distinció d'auxiliars), i de la mateixa manera que observem similaritats entre occità i català pel que fa al funcionament dels verbs inacusatius, però amb extensions particulars als intransitius en el vessant meridional, trobem també que en l'apartat fonètic hi ha evidències de continuïtat nord-sud tant com discontinuïtats particulars al vessant meridional.

La legitimitat d'una perspectiva pirinenca es posa de manifest en l'originalitat d'alguns fenòmens observables: caràcter local i al mateix temps transpiri-

nenc, que suggereix l'existència d'un àmbit particular de relacions interlingüístiques. El fet és que la distribució observada, especialment per als casos en què podem imaginar unes connexions més antigues (singularment, per exemple, el cas de l'expletiv *se qu-*), suscita la pregunta sobre les formes i els processos de la romanització al Pirineu central, una pregunta que, per insòlit que sembli, no només encara no ha estat resposta sinó que tot just ha estat plantejada: si trobem particularitats lingüístiques tan específiques com innovadores que es manifesten igualment a tots dos vessants de la serralada, i sense solució de continuïtat, es pot explicar això a partir del recurs a unes relacions d'intercanvi o de contacte cultural entre nord i sud? O podem imaginar un horitzó de relacions estretes (en termes lingüístics) en el període mateix de la diferenciació de les varietats considerades? En resum: quina forma (en termes espacials i de periodització) pren la romanització en l'àmbit pirinenc? I en concret cal no oblidar que les coses podien haver anat de manera ben diferenciada al Pirineu oriental i al Pirineu central i occidental. Sembla raonable pensar que la resposta a aquest interrogant passaria per resoldre en gran mesura la qüestió del marc constitutiu del català i la seua possible relació incipient amb l'occità.

Evidentment, hi ha molt encara per fer en aquest terreny. El panorama anterior a la romanització està encara per definir. Dades lingüístiques i dades extralingüístiques poden ser novament confrontades amb l'aportació de contribucions com les que s'exposen a SCLL (2002) i a Gorrochategui (1995). El que Coromines (1965-1970) havia aportat quant a toponímia demana una revisió i una confrontació efectiva amb la informació arqueològica. Resulta significatiu que propostes en el terreny no lingüístic per part de Coromines, com ara la presència de l'element "sorotàptic" han pogut ser preses com a bones en el terreny lingüístic estricte, en no haver estat passades pel sedàs de l'evidència arqueològica o en no haver-nos-en qüestionat la validesa des de la lingüística mateixa: la poca atenció que ha rebut el context pirinenc en el terreny arqueològic, per exemple, deixa tants interrogants oberts com els que ja es desprenen del treball d'Abadal (1955).

Tanmateix, no correspon a la veritat afirmar que no hi ha dades extralingüístiques per començar a obrir perspectives. Per exemple, el que aporten Bertranpetit & Cavalli-Sforza (1991) obre terrenys inimaginables fa tan sols una quinzena d'anys, i en aquest sentit apunten treballs com els que s'apleguen a Bertranpetit & Vives (1995) o a Col·loqui (1995) i a tota la sèrie de contribucions de les jornades d'arqueologia de Puigcerdà. Per exemple, Riu (1995a i b) planteja obertament la pregunta sobre la romanització dels Pirineus i posa en clar els punts a resoldre, i al mateix temps Bolòs (1995) hi aplica una eina prou

innovadora, a partir de l'observació de l'organització territorial. En termes més amplis, Rico (1997) comença a dibuixar un panorama prou definit sobre la romanització dels Pirineus, i sembla que se'n desprèn (a falta, novament, d'informacions més segures sobre el vessant meridional) que el curs alt del Garona és una àrea de notable activitat romanitzadora a l'inici mateix de la nostra era. Si les afirmacions de Coromines, en constatar la notable pervivència de l'element prelatí al vessant meridional dels Pirineus centrals i occidentals, han de ser tingudes per certes en el sentit que la llatinització efectiva d'aquestes valls pirinenques és un fet tardà, aquell panorama pren una aparença complexa: cal no oblidar el paper encara no del tot definit de la dominació musulmana (Sancho, 2005); si bé aquesta és un fet en aparença eminentment meridional, per a bona part del territori també sembla derivar en una certa posada a zero del comptador de la romanització. I llavors, per contra, potser l'impacte romanitzador que hi segueix no pot ser descrit en termes estrictament meridionals.

5. Referències

- Abadal i de Vinyals, R. d', 1955, *Catalunya carolíngia. Vol. III: els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Alibèrt, L., 1966, *Dictionnaire Occitan-Français selon les parlers languedociens*, Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Estudis Occitans.
- Allières, J., 1989, "Semelhanças e diferenças entre los sistemas verbales occitan e catalan", dins *Actes del vuitè Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 87-98.
- Alonso, H. & Suïls, J., 1998, "La no concordança dels verbs intransitius en català nord-occidental", *Cahiers d'Études Romanes* 10, 5-24.
- Alturo, N., 1995, "La variació d'haver en català nord-occidental", dins M. Teresa Turell, ed., *La sociolingüística de la variació*, Barcelona: PPU.
- Batlle, M., 2002, *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal. El procés de substitució de l'auxiliar ésser per haver*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut d'Estudis Catalans.
- Bec, P., 1968, *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comingés et du Coserans*. París: Pub. de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Poitiers V / P.U.F.

- Bertranpetit, J. & Cavalli-Sforza, L.L., 1991, "A genetic reconstruction of the history of the population of the Iberian Peninsula", *Annals of Human Genetics* 55, 51-67.
- , & Vives, E., eds., 1995, *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella: Ministeri de Relacions Exteriors.
- Bolòs, J., 1995, "Organització del territori i poblament a l'Edat Mitjana als Pirineus catalans", dins Bertranpetit & Vives, 221-253.
- Bouzet, J., 1975, *Manuel de grammaire béarnaise*, Billère: Ecole Gastou Fefus.
- Chambon, J.-P. & Greub, Y., 2002, "Note sur l'âge du (proto)gascon", *Revue de linguistique romane* 66, 473-495.
- Col·loqui, 1995, *Cultures i medi de la prehistòria a l'Edat Mitjana. 20 anys d'arqueologia pirinenca. Homenatge al Professor Jean Guilaine. X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (10-12 de novembre de 1994. Puigcerdà i Osseja)*, Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans-Patronat Francisc Eiximenis-Ajuntament de Puigcerdà.
- Colon, G., 1978, *La llengua catalana en els seus textos*, Barcelona: Curial.
- Coromines, J., 1965-1970, *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona: Barcino.
- , 1976, "El parlar de Cardós i Vall Ferrera", dins *Entre dos llenguatges*, vol. II, Barcelona: Curial, 29-67.
- , 1989-1997, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona: Curial.
- , 1990, *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona: Curial.
- Gargallo, J. E., 1989, "Continuïtat del gascó 'alavetz' a l'Alt Aragó i a la zona fronterera catalano-aragonesa: 'alavez' i 'alavegada'", dins *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 123-139.
- Giralt, J., 1999, "Una mostra de la transició dialectal catalanoaragonesa: els parlars de la Llitera", *Caplletra* 26, 67-90.
- Gorrochategui, J., 1995, "Algunos aspectos de la onomástica personal antigua de los Pirineos", dins Bertranpetit & Vives, 151-156.

- Guitier, H., 1966, *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*, París: CNRS.
- Harris, M. & Vincent, N., eds., 1988, *The Romance languages*. Londres / Sydney: Croom Helm.
- Hourcade, A., 1986, *Grammaire béarnaise*, Pau: Los Caminaires.
- Martínez, S. & Sumien, D., 2006, “Els lligams entre català i occità: alguns problemes de representació, descripció i estandardització”, dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/LII. Miscel·lània Joan Veny 8*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 111-140.
- Rico, Ch., 1997, *Pyrénées Romanes. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. — IVe siècle ap. J.-C.)*, Madrid: Casa de Velázquez.
- Rigau, G., 1998, “La variació sintàctica: uniformitat en la diversitat”, *Caplletra* 25, 63-82.
- , 1999a, “Los predicados impersonales relativos en las lenguas románicas”, *Revista Española de Lingüística* 29, 2, 317-355.
- , 1999b, “Relativized Impersonality: Deontic Sentences in Catalan”, dins E. Treviño & J. Lema, eds., *Semantic Issues in Romance Syntax*, Amsterdam: John Benjamins, 193-230.
- Rigau, G. & Suïls, J., 2010, “Microvariation un Catalan and Occitan complementizers: the so-called expletive *se*”, *Catalan Journal of Linguistics*, 9, 151-165.
- Riu, M., 1995a, “El món medieval al Pirineu català. L'exemple de l'antic comptat de Cerdanya. Un estat de la qüestió”, dins *Col·loqui*, 583-591.
- , 1995b, “El poblament dels Pirineus, segles VII-XIV”, dins *Bertranpetit & Vives*, 195-220.
- Rohlf, G., 1977, [1^a ed. 1935] *Le gascon: études de philologie pyrénéenne*, Tübingen / Pau: Niemeyer / Marrimpouey.
- Romieu, M. & Bianchi, A., 2005, *Gramatica de l'occitan gascon contemporanèu*, Bordeus: Presses Universitaires de Bordeaux.
- Sanchis, M., 1980, *Aproximació a la història de la llengua catalana*, s.l.: Salvat.
- Sancho, M., 2005, *Catalunya any zero. El paper de l'islam en els nostres orígens*, Barcelona: Editorial UOC.

- Saura, J. A., 2003, *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Saragossa: Institución “Fernando el Católico” / Gara d’Edizions.
- SCLL, 2002, *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*, Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- Schmitt, A. Th., 1934, *La terminologie pastorale dans les Pyrénées Centrales*, París: Librairie E. Droz.
- Sistac, R., 1993, *El ribagorçà a l’alta Llitera. Els parlars de la vall de la sosa de Peralta*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Solà, J., 1987, *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Barcelona: Edicions 62.
- Suïls, J., 2008, “La distribució d’haver i ser en ribagorçà. Una aproximació”, *Llengua & Literatura* 19, 221-253.
- Terrado, X., 1992, *Toponímia de Betesa*, Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs.
- Veny, J., 1980, “Sobre els occitanismes del rossellonès”, dins *Actes del cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra, 1-6 d’octubre 1979), Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 442-494.
- , 1982, *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*, Palma: Moll.
- Winkelmann, O. & Egert, G., 1986, “¿Unidad lingüística pirenaica? Una comparación entre el benasqués y el aranés”, *Rolde-revista de cultura aragonesa* 37, 19-25.